

KHÔNG phải đất nước nào cũng có niềm tự hào về một thủ đô có lịch sử lâu đời. Hà Nội không chỉ là nơi lắng đọng lịch sử của non sông Việt Nam, mà còn là nơi tập trung các tài năng văn hóa - nghệ thuật, các thắng cảnh, các di tích lịch sử, kiến trúc với mật độ cao nhất nước. Người Hà Nội thanh lịch, hào hoa, rất yêu nghệ thuật và có trình độ thưởng thức nhất định, lại sống tập trung trong một đô thị lớn có truyền thống văn hóa và sự giao lưu rộng rãi.

Ngay sau ngày tiếp quản Hà Nội (1954) sân khấu Thủ đô đã thực sự hấp dẫn, lôi cuốn người xem. Ánh đèn các rạp đêm đêm tỏa sáng, thu hút đông đảo công chúng. Phải thừa nhận rằng, sân khấu Hà Nội đã tạo nên một giai đoạn vàng son cho cả chặng đường lịch sử sân khấu Việt Nam.

Tình yêu và niềm tin của khán giả Hà Nội đối với sân khấu có lúc chững lại, giảm sút, không phải chỉ vì cơ chế thị trường, vì xuất hiện nhiều loại hình nghệ thuật hiện đại, thuận tiện, hấp dẫn, mà còn vì một lẽ là thiếu vắng nhiều sự kiện, nhiều nhân vật nổi tiếng của đất Hà thành với bề dày lịch sử của nó. Nếu xét toàn cục thì 50 năm qua Hà Nội đã làm nên những kỳ tích không nhỏ. Bằng những chủ đề trong sáng, lành mạnh, dù là kịch nói, cải lương, chèo hay tuồng; dù là vở về đề tài hiện đại hay lịch sử, truyền thuyết, dã sử, v.v.. các vở diễn của Hà Nội đã khẳng định một cách mạnh mẽ rằng, sân khấu nghệ thuật đích thực vẫn có khả năng thu hút khán giả bằng những vẻ đẹp chân chính của mình.

Dĩ nhiên, sức hấp dẫn của từng vở có khác nhau, nhưng hướng đi là đúng đắn. Nhiều vở

đã gợi mở cho người xem những suy tư, liên tưởng đẹp đẽ. Đặc biệt, trong các kỳ hội diễn chúng ta đã chứng kiến những đêm đầy xúc động tràn từ sàn diễn xuống người xem, tạo nên sự đồng cảm lạ thường trước những tấm gương hy sinh cao cả của các chiến sĩ, các bà mẹ anh hùng. Nhiều đêm cả nhà hát nín lặng, ngậm ngùi hoặc có lúc lại tràn đầy niềm tự hào dân tộc trước các nghĩa cử cao đẹp của con người Việt Nam.

Sân khấu Thủ đô nhìn từ góc độ xã hội học

NGUYỄN PHAN THỌ *

Đã có một thời, do phải vật lộn với cuộc sống trong cơ chế thị trường, sân khấu Hà Nội có lúc phải chạy theo xu hướng thương mại. Nhiều lớp kịch, cảnh kịch, nhiều tình huống, nhân vật giả tạo, thiếu sức thuyết phục thường được xây dựng bằng cách lắp ghép nhiều mảng, miếng khác nhau, với những thủ pháp gây cười, gây khóc dễ dãi, tùy tiện. Chúng ta khuyến khích các vở diễn mang tính hấp dẫn người xem nhưng đó là sức hấp dẫn của một sản phẩm đích thực được tạo nên bằng tâm huyết, bằng suy nghĩ và sự sáng tạo của người nghệ sĩ.

Mười bốn đơn vị nghệ thuật sân khấu (trong đó có 9 đơn vị của trung ương) không phải là nhiều so với số dân của một đô thị lớn như Hà Nội. Trong vài thập niên gần đây, hoạt động của ngành sân khấu Hà Nội không còn

* Nhà xã hội học nghệ thuật

sôi động như trước, trừ những buổi diễn của Nhà hát Tuổi trẻ, của hai Nhà hát Cải lương và chèo Hà Nội, của Xiếc và Rối, còn đa số là dụng để tham gia hội diễn hoặc để phục vụ những ngày lễ lớn. Bù vào đó, nhiều đơn vị sân khấu cũng thường tổ chức đi biểu diễn xa. Có những đoàn đi dài ngày như Nhà hát Kịch Hà Nội, Nhà hát Cải lương trung ương, Nhà hát Chèo trung ương hoặc Đoàn Kịch quân đội. Song song với việc đi tìm khán giả, hành quân về những nơi xa xôi, nhiều đơn vị vẫn bám trụ và biểu diễn đều đặn như Nhà hát Tuổi trẻ và Nhà hát Chèo Hà Nội. Trong cơn lốc của cơ chế thị trường các loại chính kịch, cổ điển chỉ còn là những hàng bày tử kính. Tuy khán giả còn ít, nhưng các nghệ sĩ Nhà hát Kịch vẫn quyết tâm đưa công chúng về với mình. Các buổi biểu diễn đều đặn vào các tối thứ sáu, thứ bảy, chủ nhật ở sân khấu số 1 Tràng Tiền giờ đây đã trở thành quen thuộc của nhiều người. Gần đây với sự xuất hiện 3 vở Hăm-lét, Mác-bét và Ô-ten-lô của ba nhà hát kịch tại Hà Nội là một tác động mạnh để đưa dần sân khấu quay lại với những tác phẩm lớn. Hoạt động nhỏ nhẹ của Nhà hát Chèo Hà Nội, dưới dạng trích đoạn đêm đêm vẫn trình diễn tại rạp (Nguyễn Đình Chiểu) và cạnh đền Ngọc Sơn. Nhà hát Rối Thăng Long cũng vậy.

Thành tựu của ngành sân khấu Hà Nội tuy có lúc thăng trầm, nhưng nhìn chung vẫn hoạt động tốt. Đặc biệt, các đoàn rối và xiếc quanh năm vẫn mở rộng cửa đón khách, song song với việc thường xuyên được mời sang Tây Âu, Nhật Bản... để dự liên hoan quốc tế hoặc biểu diễn cho công chúng với những tiết mục truyền thống đặc sắc.

Sân khấu không chuyên cũng góp phần không nhỏ vào hoạt động sân khấu Thủ đô. Chẳng hạn nhân kỷ niệm 42 năm ngày giải phóng Thủ đô, Hà Nội đã tổ chức liên hoan

sân khấu không chuyên với sự tham gia của 19 vở (12 kịch nói, 3 chèo, 3 cải lương, 1 tuồng).

Nhìn lại sân khấu Hà Nội nửa thế kỷ không thể không nhắc tới vấn đề khán giả - lực lượng quan trọng, là yếu tố sống còn của sân khấu, bởi họ mới chính là thước đo sự thành bại của môn nghệ thuật trực tiếp này. Với sân khấu, khán giả là thành phần đặc biệt, luôn ẩn giấu trong mình những thách thức với người sáng tạo. Cả hai tư cách này lại cùng diễn ra trong quá trình diễn vở. Ảnh hưởng của khán giả đối với vở diễn đôi khi có tính quyết định về sự sống còn của nó, ngay cả đối với những vở được dàn dựng công phu và tốn kém. Tác động có tính quyết định của khán giả đã làm thay đổi sự sáng tạo của nghệ sĩ và cả sự hưởng thụ của người xem. Điều đó thể hiện rất rõ trong tình hình sân khấu Hà Nội vài chục năm gần đây.

Nói đến khán giả lúc này là nói đến sự sa sút về số lượng, về sự thờ ơ của quần chúng đối với sân khấu. Có thể nói, sân khấu là lĩnh vực nhạy cảm nhất với các mâu thuẫn xã hội. Sự tồn tại của sân khấu gắn liền với việc phát hiện và phản ánh các mâu thuẫn của cuộc sống, của thời đại. Trong 50 năm qua sân khấu Hà Nội đã có những bước tiến đáng kể. Từ sân khấu thời chiến chuyển sang sân khấu thời bình, từ hoạt động nghệ thuật thời bao cấp chuyển sang thời kỳ kinh tế thị trường, sân khấu Hà Nội nói riêng và cả nước nói chung, phải lao vào một cuộc đua bắt mới, đầy thử thách để thoát ra khỏi tình hình suy thoái, khủng hoảng. Khủng hoảng là một giai đoạn phát triển đau đớn, đầy rẫy những khó khăn để chuyển mình sang một trạng thái mới về chất. Nhưng điều bất biến ở đây là sự vận động. Tiếp theo "sự bùng nổ" năm 1985 là thời kỳ lảng xuống trong trạng thái mò mẫm, dò đường. Tình hình suy thoái của sân khấu Hà Nội thể hiện ở số lượng buổi diễn giảm

dần, số người xem thưa thớt, chất lượng sa sút của vở diễn và cả ở sự kém say mê của nghệ sĩ. Nếu nhìn thẳng vào sự thật thì có thể đây là cuộc khủng hoảng của sân khấu Thủ đô trong tình trạng chung của cả nước. Cả một thời gian dài sân khấu Hà Nội thiếu nội dung đủ sức chuyển tải lý tưởng và tình cảm đến người xem. Bước sang thời kỳ kinh tế thị trường nhiều nhà hát ở Hà Nội (kể cả các nhà hát của trung ương) đã có lúc chao đảo, bế tắc, chưa thích ứng với những điều kiện mới. Nếu trong thời kỳ bao cấp, bình quân mỗi đêm ở Hà Nội có 5% dân số đến rạp hát, thì hiện nay chỉ còn 1 đến 1,2%. Con số này lại còn tỷ lệ nghịch với sự phát triển của dân số Hà Nội. Thời kỳ hoàng kim của sân khấu Hà Nội đã qua rồi. Rõ ràng là sân khấu Thủ đô đã có thời kỳ đi vào ngõ cụt. Các đoàn kịch chỉ đi tìm những vở có nội dung gay gân, chuyện tình sướt mướt. Cải lương và Chèo thì núp vào dã sử, cổ tích hoặc tìm sự hấp dẫn ngoại lai. Những anh hùng đương đại vắng bóng trên sân khấu. Người xem nhận ra cách diễn na ná giống nhau ở nhiều đoàn. Phải chăng đó là hậu quả của việc đào tạo không đến nơi đến chốn, của sự hăng hụt trong học vấn, của đời sống khó khăn, thiếu thốn?

Khi đề cập tác động của sân khấu đến khán giả, thực tế là ta đã đề cập tới ảnh hưởng của khán giả tới sân khấu. Không thể có nghệ thuật mà không có người xem! Sân khấu phải giúp người xem nhận ra mình, cảm thấy được những vấn đề họ đang trăn trở, vương mắc.

Chẳng lẽ lại bó tay ngồi nhìn cái thảm cảnh này sao? Những người hoạt động sân khấu Hà Nội, phát huy truyền thống bất khuất của người chiến sĩ Thủ đô năm xưa, kiên trì tìm ra lối thoát. Nếu trước đây khán giả tìm đến sân khấu, thì giờ đây sân khấu phải đi tìm khán giả và phải đến với họ bằng sự trân trọng thực sự. Nhà hát Cải lương Hà Nội đã đưa đoàn về các

xã ven đô, đến các xí nghiệp và đơn vị bộ đội để phục vụ. Đoàn có đủ các chương trình dài, ngắn hoặc nhỏ nhẹ tùy theo yêu cầu của từng nơi. Thành phần khán giả của Nhà hát Cải lương Hà Nội được mở rộng. Đối với Nhà hát này, nghệ thuật không xuống cấp. Tuyên ngôn của họ là không được bôi bác, không làm mất danh dự.

Nhà hát Kịch Hà Nội đã từ lâu coi phương thức này là con đường làm ăn đúng đắn và có hiệu quả nhất. Nhà hát đã đầu tư kinh phí và nhân lực cho công việc "khai thác khán giả". Nhà hát Kịch Hà Nội không những chỉ được nhân dân Thủ đô, mà cả các tỉnh phía Nam hưởng ứng.

Cung cách làm ăn của Đoàn Chèo Hà Nội qua nhiều năm đã góp nhiều kinh nghiệm quý báu cho hoạt động sân khấu Thủ đô và cả nước. Đã từ lâu Nhà hát Chèo Hà Nội biết phát huy thế mạnh của mình là đi bằng hai chân: một mặt vẫn dàn dựng những vở lớn với khuynh hướng có cải biên, nâng cao trên cơ sở các đặc trưng truyền thống của chèo, mặt khác tiếp tục khai thác vốn cổ.

Các nhà hát trung ương cũng đã có những hình thức và biện pháp tương tự để khắc phục những khó khăn chồng chất, nhằm giữ cho hoạt động của nhà hát mình trở lại bình thường.

Cũng phải mất hơn 10 năm sân khấu Thủ đô mới trở lại dần với các hoạt động của mình. Nhiều đơn vị đã hiểu rằng, sân khấu là một ngành hoạt động xã hội, phải thích ứng với cơ chế thị trường, cơ chế chung điều tiết các hoạt động xã hội. Tác phẩm sân khấu là một hàng hóa đặc biệt, do vậy nó phải chịu sự khắc nghiệt của quy luật cung - cầu. Giá trị của nó không chỉ được phản ánh bởi lao động kết tinh trong nó, mà còn ở khả năng đáp ứng nhu cầu của công chúng.

Mặt khác, chúng ta không thể lấy khuôn mẫu của quá khứ để đánh giá và hình dung ra tương lai. Hơn nữa, chính những khuôn mẫu này là một phần nguyên nhân gây ra cuộc khủng hoảng.

Nguyên nhân xuống cấp, sa sút của nhiều đơn vị sân khấu Hà Nội trong vài chục năm vừa qua có nhiều, nhưng tựu trung ở mấy vấn đề cần lưu ý:

- Kịch bản vẫn là hàng đầu. Công chúng hôm nay đòi hỏi vở diễn phải hấp dẫn hơn, đi sâu vào đời thường mang tính xã hội sâu sắc. Phải thay đổi tư duy sáng tạo, phải nắm bắt được hơi thở thời đại với bao thay đổi lớn lao của đất nước. Tác phẩm sân khấu phải đậm tính nhân văn, phải biết ca ngợi những phẩm chất tốt đẹp của con người, phải luôn luôn vì con người mà đấu tranh, mà gìn giữ!

- Phải có đội ngũ nghệ sĩ giỏi, yêu nghề, có khả năng thể hiện sâu sắc nội dung kịch bản và khả năng dàn dựng. Tiếp tục xây dựng những công trình nghệ thuật đích thực, sạch sẽ. Tránh chạy theo kinh doanh thuần túy, làm ăn bôi bác, tùy tiện. Nếu vẫn duy trì được truyền thống sáng tạo và phục vụ chu đáo, sân khấu sẽ ngày càng thu hút khán giả trở lại với mình.

- Hà Nội phải tạo ra phong cách riêng. Phải là chèo Hà Nội, kịch Hà Nội... Điều này đặc biệt quan trọng, nhất là đối với công chúng Hà Nội - những con người sành điệu và có trình độ thưởng thức cao.

- Trong bối cảnh xã hội hôm nay, phương thức hoạt động của sân khấu là vấn đề nổi cộm nhất, gần như có tính quyết định đối với sự sống còn của nhà hát. Thực tế hoạt động của các đơn vị sân khấu Hà Nội trong 50 năm qua đã chứng tỏ điều đó. Phương thức thích hợp hiện nay là phải đi bằng hai chân: một mặt dàn dựng những vở lớn, quy mô với chất lượng cao, mặt khác xây dựng những chương trình nhỏ nhẹ, cô đọng và hấp dẫn. Đối với các đơn

vị sân khấu truyền thống nên khai thác và nâng cao các trích đoạn cổ, vừa phục vụ những người yêu thích trong nước, vừa đáp ứng nhu cầu của khách nước ngoài.

Đã có lúc có những người cho rằng, khán giả thưa vắng, quay lưng lại sân khấu là do thị hiếu tầm thường. Như vậy là cực đoan. Thực ra khán giả hiện nay bị phân tán trước nhiều mặt hàng thưởng thức. Hiện tượng này không có nghĩa là khán giả không còn yêu thích sân khấu, mà ngược lại, phải mừng vì người dân Hà Nội ngày càng được tiếp xúc, hưởng thụ một đời sống văn hóa cởi mở, rộng rãi và rất tiện lợi với sự phong phú và đa dạng của cuộc sống hiện đại. Sự phân hóa công chúng như vậy sẽ là một trong những yếu tố quyết định sự lựa chọn bước đi của sân khấu Hà Nội hôm nay để giữ được vai trò trung tâm sân khấu cả nước. Cũng cần nói thêm rằng, phải làm quen với khái niệm "ít khán giả". Khi sân khấu ít khán giả - có nghĩa là sự lựa chọn món ăn tinh thần của công chúng được nâng cao, văn minh hơn. Do vậy, cần tỉnh táo để tạo dựng những món ăn cao cấp, thích hợp hơn. Mặt khác, phải tự nhìn lại mình, đừng nên lúc nào cũng đổ lỗi cho cơ chế thị trường, cho thị hiếu thấp kém của người xem! Cũng có người lạc quan cho rằng: đây là thời kỳ thuận lợi cho sân khấu cả nước nói chung, bởi sự biến động của xã hội sẽ làm nảy sinh nhiều mâu thuẫn, nhiều day dứt, suy tư. Đó chính là nguồn cảm hứng, gợi mở nên những tác phẩm mới, lớn hơn.

Phát huy truyền thống vẻ vang sân khấu cách mạng, sân khấu Hà Nội đang khắc phục khó khăn, vượt qua những thách thức. Với lòng tự hào và sự quyết tâm, sân khấu Hà Nội tự khẳng định mình và hứa hẹn nhiều triển vọng trước nhu cầu phát triển và đổi mới của thời đại. Sân khấu Thủ đô chắc chắn sẽ có thêm những tác phẩm mới, có giá trị cao hơn, tiếp tục thu hút nhiều người xem về với lĩnh vực thánh đường của nghệ thuật. □